

'בבית שיש בו אשפה, דהיינו שלא כבדו אותו, באים מזה מחשבות רעות אם מתפללין'.
(אמרי פינחס לר"פ מקוריא, עט)

'אהבת הטהרה והנקיות אשר הטבעה בנפש, ואשר הנפש מצטערת על הפכן, באמצעות חמשת החושים להרגשתן, הוכרה ליסוד במשפטי התורה, בהיות שאין הנפש ראויה להזדווג במושכלות, רק בהיותה שקטה על מכונה בלתי נפרעה, ואמרו ע"ז כ' ב' טהרה מביאה לידי קדושה, ואמרו ברכות נ"ג ב' 'והייתם קדושים' – אלו מים אחרונים. וענין 'מחניך קדוש' וחובת הנקיות, הנם אמנם ריעים, אך מתחלקים כל אחד בחדריו כפי גרמי חז"ל, ו'הכון' כולל את שניהם, ופורש כנפיו גם על ענין היופי שהוכר לכבוד, גם לפני אדון כל הארץ...'.
(מתוך קובץ אגרות חזו"א טז)

עייליה לחופה ולא הוה מסתייעא מילתא, אזל בתריה לעיוני, חזא ספר תורה דמנחא, אמר להו: איכו השתא לא אתאי סכנתון לברי' –

יש לפרש שלא היה יכול לבעול משום שנפשו הרגישה באיסור, הגם דמסתמא לא ידע ההלכה – שעל כן נקרא **איסור** שהוא קשור ומנוע מלגעת בו. ואי לא אתאי סכנתון לברי' שמסתמא בעבור הזמן היה מתעקש כנגד תחושותיו כדי לקיים חובתו, ואז היה מסתכן מפני הניגודיות ('קונפליקט') שבנפשו. או שהיה רומס את תחושותיו ונכנס למקום האיסור והיה מסתכן בנפשו האלקית לאבד רגישותה באופן 'בלתי הפיך', שגם משום כך נקרא איסור, שהנכנס לתחומו נקשר ונכלא בו וקשה לפרוש (על דרך שאמרו בנבעלת לערל). ורש"י ז"ל פירש: סכנתם את בני למות בעונש העוון. והוא קצת תימה בעוון שוגג ואומר מותר. ואולי מזה גופא שלא אסתייעא ליה מילתא עד עתה, הבין דהוא משום דמזליה חזי שמסוכן הדבר בשבילו (רע"ב).

דף כו

'ספר תורה צריך לעשות לו מחיצה עשרה'. ומה ששנינו בברייתא ליתן כלי בתוך כלי – דוקא בתפלין ולא בספר תורה, ולצדדין קתני: 'בית שיש בו ספר תורה או תפלין – אסור לשמש בו את המטה עד שיוציאם (בספר תורה) או שיניחם (לתפלין) כלי בתוך כלי' (ראשונים).
יש שתרצו שריב"ל דיבר כשאין לו כלים לכסות את בהם הספר, אבל אם יש לו – מותר. ע' תר"י. ואין כן דעת שאר הפוסקים.

'הני בתי כסאי דפרסאי, אע"ג דאית בהו צואה – כסתומין דמו'. זו לשון החזון-איש (י, יא) בסיכמו את הדינים העולים מן הסוגיא:

'... היה בנוי על החפירה והצואה מתגלגלת תיכף בחפירה ומתרחקת ד' אמות מפיה – מותר אפילו בתוכו בזמן שהוא נקי. וכן הני דידן בזמן שנקה הקערה (= האסלה) היטב, אבל אין היתירא של דידן ברור וצריך להחמיר.

ולענין לקרות קריאת שמע כנגד בית הכסא מבחוץ – אם הכתל של עץ ושל חרס והצואה נוגעת בהם – אסור, אבל אם אין הצואה נוגעת בהם או שהן של מתכת – מותר. ואם הכותל של לבנים וטיח והוא עב, ואין הוזהמא מחלחלת מבחוץ, אפשר דדינו כשל מתכת.

והני דידן, דאפילו בתוכן אין הדבר מוכרע שדינן כבית הכסא – ודאי אין להחמיר מבחוץ, כיון שאין

הצואה נוגעת בכתלים והקערה מצופה כעין זכוכית, והכתלים החיצוניים משמשים גם לכל הבית, וכל שכן בזמן שהבית משמש גם לבית המרחץ'.

וכן מובא בשו"ת שבט הלוי (או"ח כז) שחדרי שירותים שבזמננו, ספק אם יש להם דין בית הכסא של פריסים. וכן כתב בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"א קיד). והסיק שאין ליטול שם ידים לאכילה, אבל לתפילה מותר אם אין לו מקום אחר ליטול, אלא שינגב ידיו בחוץ.

וכעין זה כתב בשו"ת אור לציון (ח"א א), שאעפ"י שבתי כסאות שלנו אינם דומים לגמרי לבית הכסא דפרסאי, מכל מקום אין רוח רעה שורה בהם אלא במקום האסלה, ולכן מותר ליטול ידים בחדרי שירותים. אלא שראוי לכל ירא שמים לעשות צורת הפתח בחדר האמבטיה, כדי שיוכל ליטול ידיו שם בשופי.

ובספר דברי חכמים (א 9. וע"ש בהערה 5, ושם א 5) הביא בשם הגר"פ שיינברג שליט"א שמותר להרהר בבית כסאות שלנו בדברי תורה, כיון שעושים שם גם דברים אחרים, כרחיצת שיניים וכדומה.

זב שראה קרי... ורבי יהודה פוטר. איבעיא להו...' נתבאר לעיל כא: וע"ע בספר זכר יצחק ח"א י; ס.

פרק רביעי

'מצוותה עם הנץ החמה'. הרמב"ם (בתשובה רנה) נשאל על המתפלל קודם הנץ החמה, האם יצא ידי חובתו? ומה הסימן להנץ החמה בישוב?

והשיב: 'מי שמתפלל ללא צורך קודם הנץ החמה – שגה, אבל יצא ידי חובתו ואינו צריך לחזור. ודיוק הזמן אינו מחויב אלא הוא לפי מה שמתקבל על דעת המתפלל, שהוא הוא הזמן'.

אומרים בשם החו"א שדעתו לא היתה נוחה מהמביטים בשעון לכיון תפלתם בדיוק לשעת הנץ, ואמר שזה בחינת 'עושה תפלתו קבע אין תפלתו תהנוגים'.

'זכולי עלמא עד חצות ותו לא, והאמר רב מרי בריה דרב הונא בריה דר' ירמיה בר אבא אמר ר' יוחנן: טעה ולא התפלל ערבית בשחרית שתיים, שחרית – מתפלל במנחה שתיים? – עד חצות יהבי ליה שכר תפלה בזמנה...' יכול היה לתרץ שמשנתנו מדברת בזמן שלכתחילה, ולא במי שטעה (ריטב"א. וע' צל"ח).

'טעה ולא התפלל ערבית – מתפלל בשחרית שתיים, שחרית – מתפלל במנחה שתיים'. מכך שלא אמר 'טעה ולא התפלל שחרית מתפלל לאחר חצות' וכדו' אלא אמר 'מתפלל מנחה שתיים', משמע שאינו מתפלל אלא בזמן תפלה, שכיון שהוא זמן תפילה והוא עסוק בתפלתו, חוזר ומשלים מה שהחסיר בתפלותיו, אבל שלא בזמן תפלה – לא (רשב"א ועוד).

[והוא הטעם לכך שאם הקדים תפילת התשלומין לתפילת החובה לא יצא, כדלהלן – שלא תקנו תפילת תשלומין אלא בזמן התעסקות בתפילה החיובית (כ"כ הפוסקים בשם הרשב"א – ע' שו"ע הגר"ז קח, א ומשנ"ב שם סק"ז. והט"ז (סק"י) נתן טעם משום 'חביבה מצוה בשעתה' הלכך כל עוד לא התפלל התפילה של השעה הווי לא הגיע זמנה של האחרת)].

ויש ראשונים שסוברים שצריך בדוקא להסמיכה לתפילת החובה, ועכ"פ לכל הדעות אין להקדימה לתפילת החובה, כמבואר בגמרא.

הרש"ש הוסיף וכתב, לא רק לענין הזמן מצורפת תפלת התשלומין עם החובה, אלא עיקר שמה וענינה נקבע כפי תפילת החובה של אותה שעה. ולכן כשלא התפלל מנחה ומתפלל ערבית שתיים, תפלת התשלומין היא בגדר 'תפלת הרשות' כדין תפילת ערבית. ואמנם אין הדבר מוכרח, כפי שכתב בספר בית ישי קכה. ע"ש.

(ע"ב) 'תנו רבנן, טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת – מתפלל בליל שבת'. מברייתא זו נפשט הספק דלעיל, האם יש תשלומין לתפילת המנחה. וצריך לומר שגם זה שנסתפק וגם הפושט שפשט מדברי ר' יוחנן, לא שמעו מברייתא זו. ועדיין יש לדקדק מדוע לא אמרו 'תניא נמי הכי' (הדושי בית מאיר).

יאם הבדיל בשניה ולא הבדיל בראשונה – שניה עלתה לו, ראשונה לא עלתה לו... הראשונים פרשו טעם הדבר, כי בכך שהבדיל בשניה ולא בראשונה, גילה בדעתו שאת הראשונה התפלל לתשלומי תפילת השבת ואת השניה התפלל לחובתו, וכיון שהקדים תפילת התשלומין – לא יצא בה, וצריך לחזור ולהתפלל.

ומכאן פסק השלחן-ערוך (קח,א) שהוא הדין לכל מי שנתכוין בתפילה ראשונה לשם תשלומין ובשניה לשם חובה, לא יצא ידי תשלומין, וחזור ומתפלל.

ואולם המגן-אברהם והט"ז פקפקו על כך, שמא דוקא כאן שיש הפרש בגוף התפלה בין התשלומין והחובה, אבל בכוונת האדם בלבד אין התפילה נפסדת.

להלכה, הכריע המשנה-ברורה (שם, עפ"י פר"ח פמ"ג ודה"ח) שאין לנו אלא דברי השו"ע. ואולם טוב לחוש לדעת החולקים ולהתנות כשחוזר ומתפלל, שאם אינו חייב לחזור, שתהא זו תפלת נדבה [ואין צריך לחדש בה דבר. עפ"י אחרונים].

יש להעיר שמדברי הריטב"א כאן משמע כמו שכתב בשו"ע, שכתב בבאור הוכחת המקשה שטעה ולא הזכיר הבדלה מחזירין אותו, מכך שאם הדין הוא שאין מחזירין אותו, מדוע לא נקטה הברייתא חדוש, שלא הזכיר הבדלה בשניהם, ונתכוין בראשונה לתשלומין ובשניה לחובה ואעפ"כ לא יצא בראשונה – אלא משמע שהבדלה מעכבת, לכך נקט שהבדיל בשניה. הרי משמע מדבריו שנקט כהנחה פשוטה שגם כשאין שינוי בגוף התפילה אלא בכוונתו בלבד, לא עלתה תפילת תשלומין כאשר היא קודמת לחובה, והלא על סמך הנחה זו בנה המקשה את קושיתו.

ואולם מפרש"י יש סעד לדעת המגן-אברהם והט"ז (וכן שמעתי לדייק מרע"כ), כי הנה רש"י הכניס את סברת רב האי גאון והרי"ף בתוך מהלך המשא-ומתן שבגמרא, כלומר גם המקשה ידע (מסברה או ממקור אחר) שאם הקדים התשלומין לחובה – לא עלתה לו, אלא שהניח שאין לומר זאת אלא אם מוכח הדבר בבירור בגוף התפילה, וכגון שהבדיל בשניה ולא הבדיל בראשונה, שכיון שההבדלה מעכבת הרי ודאי שאין הראשונה יכולה לבוא כתפילת החובה אלא לתשלומין – והוה שהקשה, אם הבדלה אינה מעכבת, הלא אין הוכחה שהיפך את התפילות כי הרי בדיעבד עלתה לו לתפילת חובה גם בלי הבדלה. ועל זה סיים ב'קשיא', כלומר גם אם בדיעבד שלא הבדיל יצא, מכל מקום ניכר ההבדל בגוף התפילה. וממילא משמע שכל שלא שינה כלום בגוף התפילה – אין לחוש.

ובזה מדויק מה שאמרו בסתם 'תפלל שתיים' ולא פרשו שיתפלל התשלומין לאחר החובה.

'איתמר רבי יוסי ברבי חנינא אמר: תפלות אבות תקנום. רבי יהושע בן לוי אמר: תפלות כנגד

תמידין תקנום'. נראה שלדעת הכל אנשי כנסת הגדולה הם שתקנו לנו התפלות כחוב, אלא שלדעת רבי יהושע בן לוי תקנום כנגד התמידין ואילו לרבי יוסי ברבי חנינא תקנו על סמך תקנת האבות, אבל אין תקנת האבות מחייבת אותנו אלא תקנת אנשי כנסת הגדולה – אם משום שאין על תקנתם ציווי 'לא תסור' ו'ועשית כל אשר יורוך', אם משום שאבות לא תקנום לאחרים אלא שנהגו בעצמם, ונהגו כן בניהם אחריהם, אך לא כחוב לכלל האומה [וכן יש לדייק מלשון הרמב"ם מלכים ט,א. וע"ע בפירושו למשנה – חולין ק].

וזהו מה שהסיקו לבסוף לר' יוסי ברבי חנינא: 'תפלות אבות תקנום ואסמכינהו רבנן אקרבות' – פירוש, ודאי האבות תקנום אבל מפני תקנתם לא חלה חובה עלינו עד שבאו חכמים והסמיכום על הקרבות כדי שיהו חובה (עפ"י הגר"נ גולדברג שליט"א. וכן פרש הריטב"א את מסקנת הסוגיא. וע"ע אור שמח תפלה ג,ט).

זמפני מה אמרו תפלת המנחה עד הערב – שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד הערב. רבי יהודה אומר: עד פלג המנחה, שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד פלג המנחה. הנה מחלוקת רבי יהודה וחכמים בתמיד של שחר, מבוארת בגמרא להלן, מהו 'בוקר' שאמרה תורה; האם נמשך עד חצות או עד ארבע שעות. אבל לא נתבאר במה תלויה מחלוקתם בתמיד של בין הערבים, האם קרב עד הערב או עד פלג המנחה. [ואין לפרש מחלוקתם האם זמן התפילה נקבע לפי עיקר הדין של זמן הקרבת התמיד, או לפי הנהגת בית המקדש בפועל – שהרי לפי זה בתפילת שחרית היה צריך לתקן לאמרה קודם הנץ החמה, שהרי היא היתה השעה הנהוגה להקרבת התמיד, משהאיר פני המזרח] – עמד על שאלה זו הנצי"ב (בשו"ת משיב דבר ח"ה ד והובא גם בחדושי כאן), וכתב לבאר שנחלקו בשאלה האם קיים דין המחייב להקריב את התמיד עד פלג המנחה, כדי שישאר זמן להקטרת האימורים והקטורת ואחר כך להקריב את הנסכים מבעוד יום, כדי שיוכלו לומר שירה עליהם, או שמא אין חוב כזה מן הדין, להביא את הנסכים ביום כדי שיוכלו לומר שירה [אלא להפך, הדין הוא שאם הוקרבו הנסכים ביום, אמורים עליהם שירה]. והאריך בבור ענין זה (שם ובסימן ו). ועתוס' ר"ה ל: שצריך להקדים הנסכים בכדי שיהא שהות לשיר.

זמפני מה אמרו תפלת הערב אין לה קבע, שהרי אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב קרבים והולכים כל הלילה – לכן אין לה קביעות זמן אלא כל הלילה זמנה (רש"י ועוד), ולכך גם לא קבעוה חובה אלא רשות, כשם שהאברים ופדרים פעמים שנתעכלו מבעוד יום ואינם מחויבים בלילה (רא"ה, ריטב"א ועוד), וגם הקטרתם אינה מעכבת את הכפרה (עפ"י רש"י ותוס' שבת ט: מאירי, רבי יונתן מלוניל). ויש שתלו המחלוקת אם תפלת ערבית רשות או חובה, בשאלה אם כנגד תמידים תקנום אם אבות תקנום (ע' זכר יצחק ח"א י ועוד).

כללים

(ע"ב) 'קשיא'. אף על פי שנשאר בקושיא – כיון שלא אמר 'תובתא', לא נדחו הדברים. כי יש בדבר טעם מסתבר, שבכך שהבדיל בשניה ולא בראשונה, גילה בדעתו שהתפלל השניה לשם חובה והראשונה לשם תשלומין, הלכך לא יצא בראשונה (רב האי גאון, מובא ברא"ש כאן (ובב"י סוס"י רצב). וכן מובא טעם זה ברי"ף. וע"ע מהרש"א במש"כ על התוס').

הבחנה זו בין 'קשיא' ל'תיובתא' כתבו הגאונים והראשונים בכמה מקומות; ה'תיובתא' היא תשובה וסתירה, ואילו ב'קשיא' – אין קשיא ללא תירוץ (כלשון המשך-חכמה – אחרי טו, ו. וע"ש תצא כב; בא יב, יט; צו ז, כה ובאו"ש שבת ז, ד).

והנה קצת ציוני מקומות בראשונים ובאחרונים:

רש"י סנהדרין עב. רי"ף גטין פ"ז (דף לו. בדפי הרי"ף); שם קיב רע"א; ר"ח פסחים יז: רשב"ם ב"ב נב: והערוך (תיובתא) בשם רבנו חננאל; תשובות הגאונים (הרכבי, שלד); רשב"ם רמ"ה ורשב"א ב"ב קכו [ואמנם יש ראשונים שפסקו שלא כרב שיובי שם, אך אין הכרח שהולקים במשמעות קשיא אלא מטעם אחר פסקו כן – ע' יוס"ד שם]; תר"י נמו"י ורש"ל להלן כט (וע' רשב"א שם, שיש שדחו ההלכה היא מכח הקשיא. והרא"ה שם כתב: 'זמנין דלא מדחו שמעתא בהכי'. ובכך יש ליישב דברי רש"י בפסחים יז: (ד"ה קשיא) שנראית שיטתו מוחלפת מדבריו במקומות האחרים. הגר"מ מאווי שליט"א); ריטב"א יומא יח. (וע"ש באוצה"ג שכ' לסמוך על תירוץ אביי כי תירוץ רבא עמד בקשיא); שם מו. מו"ק ב: י. וע' גם פירושי ובאורי ר"ח סוכה יא: פלפולא חריפתא ב"ב פ"ח סי' טו אות ר; נוב"י (תנינא יו"ד קסג); רש"ש יבמות מ: באור הלכה (ריט ד"ה ותרי); לקוטי הלכות בכורות כג; חדושי הגר"ר בענגיס ח"א נט, ט; אגרות משה יו"ד ח"א קלו).

ענינים וטעמים

תפלות כנגד תמידין תקנום

'... דבתפילה ישנם שני קיומים נפרדים, הכלולים שניהם במושג 'עבודה שבלב': א. בקשת רחמים, הנובעת מתודעת התלאה והלאות שבאדם, התחושה כי הוא דל וחלכה, רפה אונים שאינו יכול להושיע את עצמו, לפתור את בעיותיו, או לספק את צרכיו, אם הרוחניים ואם הגשמיים...

היסוד השני הוא הקרבן. בתפלה יש קיום הקרבה, והמתפלל הוא הבעלים המקריבים את הקרבן. כשר' יהושע בן לוי אמר כי 'תפלות כנגד תמידין תקנום', הוא לא התכוון רק לציין כי הן תחליף לקרבן אלא לקבוע כי הן כקרבן ממש. ראייה לדבר, ההלכה הקובעת כי לפעמים – למשל, אם היה שכור או הוצרך לנקביו – תפלתו של אדם תועבה. המונח 'תועבה' אינו שייך לשאר מצוות. לגביהן אנו אומרים 'פסול' או 'לא יצא ידי חובתו'. רק בקרבנות אנו משתמשים במלה זו; ואבודהון דכולהו זבח רשעים תועבה. ואם אנו נתקלים בו אף ביחס לתפלה, אין זה אלא מפני שאף היא מעין קרבן. ושוב, חיוב ברכת כהנים קשור, במקדש – בעבודה, ובגבולין – בתפלה. ואם תשאלני מה מקריב המתפלל, תשובתך בצדך: את עצמו. עבודה שבלב פירושה לא רק עבודה על ידי ובתוך הלב אלא קרבן הלב. הלב מקריב את עצמו, בבחינת (תהלים קמא, ג) תכון תפילתי קטרת לפניך משאת כפי מנחת ערב. האדם – גופו, רוחו, נשמתו, כל מה שהוא רוכש ויש לו – שייך לקב"ה, ובתפלתו הוא מחזיר לו את שלו... (מתוך 'שעורים לזכר א"מ ז"ל' ח"ב עמ' כט-ל. עוד על הבחנת ה'שיח' וה'קרבן' שבתפלה – ע"ש בעמ' רטו. וע"ע בספר זכר יצחק (י) 'ראיות ברורות' שתפילה דינה כעבודה).

ולעיל (כב סע"ב) הביאו קרא ד'זבח רשעים תועבה' ביחס למי שפשע בתפלתו. ושמעתי (מרע"ב) שהכוונה לפסוק במשלי טו, 'זבח רשעים תועבת ה'' שמסתיים 'ותפלת ישרים רצונו' הרי שמדבר בתפלה, ולא כמצויין על הגליון שם ממשלי כא, שאין שם רמז לתפלה.

תפילות אבות תקנום

'מה ראו אנשי כנסת הגדולה על ככה לתקן הברכה הראשונה בשמונה עשרה על שם האבות הקדושים?

אולי לא נטעה אם נבין כך: היו לנו אבות שמהם ירשנו תכונות – רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים – ומעלות, שכל נסיון שעמד בו אברהם אבינו ע"ה הוריש לבניו אותה מעלה של עמידה באותו נסיון כתכונה טבעית (רוח חיים אבות ה.ג.). היה לנו רב שלימדנו תורה והוא משה רבינו ע"ה.

והנה תלמוד תורה ותפילה הם שני סוגי עבודה: תכלית תורה היא 'והיו הדברים האלה על לבבך', היינו שנמשיך דברי תורה על ידי הבנת השכל אל הלב ומשם אל המעשה. ענין התפילה הוא לרומם לב ונפש אל השי"ת, לקיים ואשפך את נפשי לפני ה' (שמואל-א א, טז) ולהתפלל מעומקא דלבא. הרי תורה מכוונת אל הנפש, ותפילה באה מתוך הנפש. וניתן להבין כי בלי זכות אבות לא היינו יכולים כלל לפנות אל הקב"ה בתפילה. 'תפילות אבות תקנום'.

(מתוך עלי שור ח"ב עמ' שעד)

'אברהם תקן תפלת שחרית...'

'... והיינו צלותא דאברהם אבינו ע"ה שנקרא 'עמידה' לבד, כמו שאמרו בריש פרק תפלת השחר על הפסוק המקום אשר עמד – משם נלמד תפלת שחרית, כי בבוקר כשהאדם מתעורר משינתו אז צריך הוא התשוקה באדם מה לעשות ביום זה דבר שחפץ, וצריך לייחד כל חשקותיו ותאותיו לאהבת השי"ת, מדת אברהם אע"ה, ויקוה להשי"ת כי ישפיע אליו שפעו, ודי התפלה רק במה שעומד מוכן ומזומן לפני השי"ת להשפיעו.

ואחר כך, כאשר ינטו צללי ערב ומתחיל להחשיך, שהוא היפוך אור המאיר, ורואה שלא השיג לישועה שלימה עדיין, אז נופל עליו היראה – מדת יצחק, ואז מתפלל תפלת העני ולב נשבר דנקרא 'שיחו' (תפלה לעני... ולפני ה' ישפך שיחו), כמו שאמרו ז"ל שם על תפלת יצחק מלשון זה. ואחר כך בלילה, שהוא בעת החשכות הגמור שרואה גם אחר תפלה שניה לא נענה בישועה שלימה עדיין, רק אדרבא מחשיך והולך, כי כל זמן שלא נענה לגמרי הרי מחשיך והולך, אז בא למדת יעקב אבינו ע"ה באמת ואמונה, שמתחזק באמונתו ית' שודאי יושיע והכל לטובה, שזהו האמת הגמור. והוא חבור שתי מדות דאברהם ויצחק, דהיינו היראה בהוה והבטיחות והשמחה בעתיד, ותפלתו אז נקרא בלשון 'פגיעה'. והוא כמו ששמעתי על לשון 'מפגיע' בתפלות, 'ומפגיע אין בידינו', ובפרק קמא דתענית (ח.) על פסוק ויצו עליו כמפגיע דרצה לומר כמו פגע שאינו רוצה לשוב וללכת מהשי"ת בשום אופן רק שיענהו, והרי זה כאוחז בבגדו ואומר איני מניחך. וזהו תפילת הלילה, בעת החושך הגמור, אחר שרואה שלא נענה זה פעמיים, הגם שהיה באהבה ויראה ובלב נשבר גם כן, צריך שיהיה כמפגיע עד שיוכרח להיענות ולהשיג במדת אמונה מדת האמת – היינו הבירור לעין שהוא כן כמו שהוא בוטח באמונתו' (מתוך צדקת הצדיק רכב. ומש"כ בענין פגיעה, כאוחז בבגדו – מצינו כזאת אצל תפילת מרע"ה להלן לב.).

עוד בענין תפלות אבות תקנום, ע' מי השלוח ח"א וח"ב, לקוטים; רסיסי לילה לא (עמ' 44); דברי סופרים עמ' 32 ואילך; שם משמואל ויצא תרע"ה; תבוא תרע"ה; תרע"ה; נצבים תרע"ז.

*

וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם בגימטריא: הוא עמד ותקן תפלת השחר. יצחק לשוב בשדה לפנות ערב בגימטריא: הוא עמד ותקן תפלת המנחה ועם הכולל. מבאר שבע וילך חרנה ויפגע במקום וילן שם בגימטריא: תקן תפלת הערב; ויפגע במקום וילן שם בגימטריא: ואין פגיעה אלא תפילה [עה"כ] [גליונות קהלות יעקב].

*

ואיך לא יתן החזן נגד עיניו תמיד, כי הוא במקום כהן גדול, המתעסק בעבודה לכפר על העם, כי התפלות במקום תמידן תקנו, וכיון שכן, כמה מהעונש יכול להגיע לו אם הולך חשכים ואין נוגה לו, דכמה פגם עושה באותה עבודה, והוא כאילו מועל בקדשים ממש, תחת שעל ידו ראוי שיתכפרו הקהל.

ולכן צריך החזן גם כן להיות עיניו פקוחות, להחזיר פנים לארבע רוחות בית הכנסת, לראות אם יש מהמוזן העם מדבר עם רעהו, או אחד מתנמנם, להרים קולו באותו צד כלאחר יד, לעורר או להפסיק מלדבר. וידמה בדעתו כאילו עומד בבית המקדש, עושה העבודה, והיחידים העומדים לפניו הם מאנשים אשר נמצאו במקדש וראו במעשה העבודה, שאם יטעה, יכולים למחותו; שעל ידי כך מטהר רעיוניו, כי מפנה כל מחשבות זרות ומתדבק באהבת הבורא שעומד בפניו, ומדמה בדעתו כאילו בפניו רואה ומשגיח, ובוזה נכנס יראה בלבו להתפלל בכל לבו, ואז תפלתו עולה כריח ניחוח לפני ה' (שבט מוסר לדיב. ועע"ש אות לו).

דף כז

יעל תרנגול שנסקל בירושלים על שהרג את הנפש'. מעשה שארע בזמננו, בתרנגול שהיה נגוע במחלת כלבת, ושרט רגלו של אדם, והלה נדבק בכלבת ומת. ויש לעיין האם התרנגול חייב מיתה במקרה כזה; האם מת האדם ע"י כחו או שמא התרנגול אינו אלא כגורם. והלא כלל הוא בדינו 'כמיתת בעלים כך מיתת השור', וכשם שאדם שהמית בגרמא פטור, כך בהמה שהמיתה. אכן נראה שחייב מיתה, שהרי אדם שהשיך נחש בחברו ומת, נחלקו תנאים אם הפעולה מתייחסת לאדם המשיך וחייב אם לאו, אבל כלפי הנחש אין מחלוקת שהפעולה מתייחסת אליו. אלא שיש מקום לחלק בין ארס נחש הממית במהרה, לכלבת שאינה ממיתה אלא לאחר זמן. והמדביק חברו במחלת איידס, יש לומר שפטור מדין רוצח, כי המחלה ממיתה לזמן ארוך מאד, ואינו מת אלא אם חלה במחלה אחרת, שעל ידי האיידס אין לגוף כח להילחם כנגד אותה מחלה, ואפשר שזה נחשב כגרמא. ובפרט שאינו מוכרח שימות, כי אפשר שלא יחלה כלל. ואף על פי שהמכה את חברו ומת אפילו לאחר כמה שנים – נהרג, מכל מקום המכה מתחילה מיד, אבל כלבת וכדומה אינה מתחלת אלא לאחר ששה שבועות מהנשיכה. וצ"ע (מהגרז"נ גולדברג שליט"א)

'שמע מינה עד ועד בכלל. שמע מינה'. כבר כתב רש"י (כו סע"ב) שרק 'עד' דרבי יהודה משמעו עד בכלל, ולא 'עד' דרבנן.

אכן כך היא שיטתו של רבי יהודה בשאר מקומות בפירושי 'עד' שבמקראות, עד בכלל – כפי שהראה בספר משך חכמה (בשלח יד, כח) ממנחות סח ומגטין ח. וע"ע במש"כ שם.

ירד לטבול – אם יכול לעלות ולהתכסות ולקרות עד שלא תנץ החמה – יעלה ויתכסה ויקרא. ואם לאו, יתכסה במים ויקרא [וגם לדעת רבי יהושע שזמן ק"ש עד שלש שעות, ותיקין יש להם לנהוג כן]. ולמאן דאמר לבו (או עקבו) רואה את הערוה אסור, עוכר את המים ברגלו וקורא, או שיפסיק בדבר מה בין לבו לערוה, וכנ"ל. אבל לא יקרא במים סרוחים או במי המשרה.

ג. עקבו הרואה את הערוה (וכן שאר אברים שאם נוגעים בערוה אסור. תר"י); לרב זביד – מותר. ולרב חיננא ברדר"א, אביי אסר ורבא התיר, לא ניתנה תורה למלאכי השרת. עקבו נוגע בערוה; לרב זביד, אביי אסר ורבא התיר. ולרב חיננא – דברי הכל אסור. הסיקו הלכה, נוגע אסור (גזרה שמא יגע בידיו. תוס' רואה מותר).

ד. ערוה בעששית – אסור לקרות כנגדה (ולא יראה בך ערות דבר, והרי היא נראית). ערוה בעששית – מותר לקרות כנגדה בעצימת עינים (עפ"י פוסקים. וע' מנחת יצחק ח"ב פד). ואם רואה ערוה במראה – בשו"ת מנחת יצחק (ח"ב פד, ט-י) משמע להתיר בעצימת עינים, והוא הדין בראייתה על צג חשמלי. ואולם בספר מנחת שלמה (ט) חוכך להחמיר במראה, לפי מה ששמע ממומחים שראיה זו נחשבת כרואה את הדבר ממש, על כן לדידן אסור אף בעצימת עינים. וללא עצימת עינים יש להחמיר לקרוא מול טפח מגולה או אפילו שער הנראה במראה, וכן דעת רוב האחרונים. וכן יש לאסור לקרוא מול תמונה (עפ"י יביע אומר ח"א ז. יש לעיין הלא בתמונה ודאי שאין כאן 'ערוה' אלא רק משום הרהור, ואם כן יש מקום לומר שבשער אין הרהור, שהרי כנגד שער בתולות מותר. ולא אסרו אלא שער של אשה נשואה, ואין תמונה בכלל זה).

ה. ערות נכרי דינה כערות ישראל לענין הרחקה לדבר שבקדושה. [ואילו ערות בעלי חיים אינה 'ערוה']. ערות תינוק בן שמונה ימים, כתבו כמה מהראשונים ז"ל שאינה נחשבת 'ערוה', ונפקא מינה לכסותו בשעת ברכה על המילה.

דפים כה – כו

מד. מה דין תשמיש המטה בבית שיש בו תפלין או ספר תורה?

בית (= חדר) שיש בו ספר תורה או תפלין – אסור לשמש בו את המטה עד שיוציאן או יניחן כלי בתוך כלי, ואחד מן הכלים או שניהם לא יהיה כליין המיוחד להם, כי כליין אפילו הן עשרה דינם ככלי אחד. אמר רבא: גלימה המונחת על ארגז ספרים – ככלי בתוך כלי דמי, שהרי הגלימה אינה כליין. ואמר רבי יהושע בן לוי: ספר תורה צריך שיהא לו מחיצה עשרה. ואמר מר זוטרא: דוקא כאשר אין לו בית (כלומר חדר) אחר, אבל יש לו – יניחנו שם.

א. אם אין לו מחיצה עשרה – לא ישמש (רש"י). ורבי יהושע בן לוי אינו חולק על הברייתא אלא מפרשה שרק לתפלין די בכסויים ולא לספר תורה (ראשונים). ויש שכתבו שריב"ל דיבר כשאין לו כלי לכסות, באופן זה צריך להוציא לחדר אחר או לעשות לו מחיצה. ב. הוא הדין לחומשים [העשויים בגלילה] – דינם כספר תורה, אבל שאר ספרים דינם כתפלין ודיין בכיסוי (תוס' ועוד).

ג. וילון התלוי, כיון שהוא נע ונד אינו נחשב מחיצה, אבל דינו ככיסוי אחד (פוסקים).

ספרים הנמצאים בארון גדול, המחזיק ארבעים סאה (= אמה על אמה ברום שלש אמות) – הרי זה כחולק רשות לעצמו ואין צריך כיסוי נוסף. ויש מחמירים בזה. והסומך על דעת המקלים בשאר ספרים אין למחות בידו. ואם הארון מחובר לכותל במסמרים – לדברי הכל יש להקל (עפ"י משנ"ב ושעה"צ רמ"ז, וע' גם בשו"ת שבט הלוי ח"ב קכ).

ונראה שמדובר כשהספרים אינם מגולים, כגון שהארון סגור בדלתות אטומות או אף כיסוי שאינו 'מחיצה' כגון וילון, אבל אם הם מגולים יש להחמיר לכתחילה אעפ"י שנחשבים ברשות אחרת, ולא גרע ממה שכתב המג"א על מחיצה שיש בה חורים והספרים נראים דרכה. ואולי בשעת הדחק יש להקל, כדרך שכתב המשנ"ב שם לענין מחיצה מחוררת. וגם יש סוברים שכריכת הספר נחשבת ככיסוי. וצ"ב.

ד. עשיית צרכים אסורה כנגד ספרים, כתשמיש המטה (דה"ח. מובא במשנ"ב מ,ה). וצ"ע מנין לומר שצריך כלי בתוך כלי, שמא מספיק בכיסוי (באור הלכה שם).

דף כו

מה. א. כמה צריך להרחיק ממי רגלים, מצואה ומבית הכסא, כדי לקרוא קריאת שמע ולהתפלל?
ב. מה דינו של בית הכסא שאין בו צואה, בית הכסא חדש, בית הכסא של פרסיים – לענין דבר שבקדושה בתוכו או כנגדו?

ג. בעל קרי שהוא טמא בטומאות נוספות – מה דינו לענין חיוב טבילה לתורה?

א-ב. שנינו במשנה להרחיק ממי רגלים ומן הצואה ארבע אמות [לדעת רב חסדא, ד' אמות ממקום שכלה הריח. וכן הלכה, כנוצר לעיל]. וזה דוקא כשהם מאחוריו (או לצדדים, כשאי אפשר לאחוריו. כב.), אבל כשהם לפניו – מרחיק כמלא עיניו. וכן לתפילה.

גם בלילה כשאינו רואה, וכן סומא – צריך להרחיק כמלא ראיית עין ביום (ראשונים עפ"י ירושלמי).

והוא הדין להרחקה מבית הכסא שאין בו צואה, ומבית המרחץ שאין בו אדם. ואולם בית הכסא חדש שהזמינוהו לכך ועדין לא נשתמשו בו – נסתפק רבינא האם מותר לדבר בתוכו דבר שבקדושה. וכנגדו – ודאי מותר [אבל בית המרחץ לא נאסר בהזמנה. עפ"י שבת י. ותוס'].
א. הספק לא נפשט. דעת רבנו יונה להקל לפי שאין בביה"כ חדש איסור תורה, והרי זה ספיקא דרבנן ולקולא (וכ"כ הראב"ד בדעת הרי"ף). והרא"ש נטה לאסור, וכן נקטו שאר פוסקים (ערמב"ם ק"ש ג,ג; בה"ג; או"ח פג,ב), אם משום שבסוגיא אחרת נראה שפשטו הספק להחמיר או שכן דעת אמוראים אחרים ערא"ש; כס"מ ולח"מ שם).

ב. בית הכסא ישן שאין בו צואה, דנו הפוסקים האם איסורו מדרבנן או מדאורייתא (וע' בלשון תר"י); דעת המשנ"ב שאיסורו מן התורה, ובחזו"א (יז,ט) נקט שהוא מדרבנן (ועע"ש סק"ד ובשבת הלוי ח"ד י).

ג. אין חילוק בין הזמנה שע"י דיבור או ע"י מעשה, כגון שבנאו לשם כך (תוס' נדרים ז. ד"ה מכלל). ואם נפנה שם במקרה ללא הזמנה – אין דינו כבית הכסא אלא אם נבנה מלכתחילה לשם כך, שאז דינו כהזמנה וכשנפנה פעם אחת נעשה בית הכסא לכל דבר (עפ"י משנ"ב ובאור הלכה פג,ב).

בית הכסא של פרסיים (בחפירה היו, והרעי מתגלגל ונופל לגומא למרחוק), אעפ"י שיש בהם צואה – כסתומים הם.

ודוקא כשאין בהם ריח רע (רא"ש). ואין משתינים בו חוץ לגומא, אף לא לפעמים (שו"ע פג, ד. וע"ש בט"ז ובמשנ"ב).

יש שכתבו שבית הכסא המוקף מחיצות, לא נאסר לקרוא כנגד מחיצותיו אלא קורא אפילו בסמוך לו אם אין מגיע לו ריח רע. לא אסרו בגמרא כנגדו אלא בבית הכסא שבשדות (עפ"י שו"ע פג). ויש מצריכים מחיצות עשרה דוקא (עפ"י ב"ח ופר"ח). ויש חולקים וסוברים שאף כנגד המחיצות אסור, וצריך להרחיק מהן ד' אמות מלאחריו וכמלא עיניו מלפניו (ט"ז מג"א ועוד). ואולם אם המחיצה משמשת גם לדבר אחר ולא לבית הכסא בלבד, כגון שהיא מחיצה ממחיצות הבית – מותר לקרוא בסמוך לאותה מחיצה (ט"ז וש"ע הגר"ז).

החזון-איש צדד שבית הכסא המצוי כיום, דינו כביה"כ של פרסיים, אלא שכתב שצריך להחמיר מבפנים, אבל כנגדם מבחוץ ודאי אין להחמיר. ויש שהקלו אף בפנים לענין הרהור (ע' בשו"ת דברי חכמים, בשם הגר"פ שיינברג שליט"א).

ג. בעל קרי [ובכלל זה המשמשת שפולטת שכבת זרע (תוך שלשה ימים לשימושה)] שהוא טמא בטומאה נוספת היוצאת מגופו, כגון זיבה או נדה, בין שקדם הקרי לאותה טומאה בין שקדמה היא – תנא קמא מחייב טבילה לדברי תורה ולתפילה כתקנת עזרא, ור' יהודה פוטר (לפי שהטבילה אינה מטהרתו מפאת הטומאה הנוספת). והאידינא בטלוח לחיוב טבילה, כנזכר למעלה.

פרק רביעי

- א. מהם דיני תפלת תשלומין למי שלא התפלל?
- ב. מי תיקן את התפילות?
- ג. איזוהי מנחה גדולה ואיזוהי מנחה קטנה?

א. מי שלא התפלל תפלה בזמנה – מתפלל לאחר התפילה הסמוכה לה תפלה נוספת, תשלומי התפלה שהחסיר. ואעפ"י ששכר תפלה בזמנה אין לו – שכר תפלה יש לו.

יש תפלת תשלומין לשלש התפלות, שחרית מנחה וערבית.

א. אפילו למאן דאמר תפלת ערבית רשות – מצוה יש בה ואין לבטלה על חנם, הלכך יש לו להשלימה (עפ"י תוס', רבנו יונה). ויש אומרים, כיון שנהג להתפלל ערבית הרי קיבלה עליו כחובה, הלכך חייב בתשלומין (עפ"י בה"ג. וע' תר"י ורא"ש. 'האידינא נהוג עלמא בתפלת ערבית מנהג חובה'. רי"ף שבת י). ויש אומרים שלדעת האומר תפלת ערבית רשות אין דין תשלומין לתפלת ערבית (רא"ה ריטב"א).

ב. תפילת מוסף אין לה תשלומין, כי בעבור היום עבר זמן הקרבת המוסף, ואינה דומה לשאר תפלות שהן בקשת רחמים ולכן יש להן תשלומים אף ביום אחר (ראשונים).

ג. מי שלא התפלל תפילת מנחה ביום הכפורים והתפלל נעילה; הורה בשו"ת שבט הלוי (ח"ד ג) שתפילת נעילה עלתה לו לתפילת מנחה [שהשינויים ביניהן אינם מעכבים בעצם], והרי זה כמי שלא התפלל נעילה, שאין לו תשלומים. אך יש מקום להורות להתפלל דרך תפלת נדבה בלילה.

ובשו"ת אור לציון (ה"א או"ח מ) הורה (כד' הפמ"ג במ"ז קח סק"ה), בין שלא התפלל מנחה ובין שלא התפלל נעילה – משלים בערבית, וגם אם לא התפלל שתייהן – ישלים אותן בערבית ויתפלל שלש תפלות. [תורף דבריו, שהטעמים שנתנו התוס' במוסף, אינם שייכים בנעילה, הלכך יש לה השלמה בערבית. ויש להעיר שמדברי הריטב"א, וכן ברשב"א (בטעמו השני, ובשו"ת תמו) משמע שכל תפילה שהיא נתקנה מעין המאורע ואינה שייכת לזמן אחר – אין שייך בה תשלומין, ולא דוקא מוסף. והלא כתבו 'הוא הדין לכל תפלה שהיא מעין המאורע אין לה תשלומין' – ואין לך להביא אלא נעילה מלבד מוסף].

ד. אין תשלומין אלא בתפלה הסמוכה לזו שהחסיר אך לא בתפלה שלאחריה. ויש סוברים שיש תשלומין גם בתפילות שלאחר מכן. ולפי זה מי שהחסיר הרבה תפלות, כגון שהיה חולה או אסיר – משלים את כל התפלות שהחסיר. ויש דעה הסוברת שבאותו יום משלים אף תפילה שאינה סמוכה, כגון השוכח תפילת ערבית – יכול להשלימה במנחה (ע' בראשונים).

ה. יש מי שכתב שלדעת רבי יהושע בן לוי שתפלות כנגד תמידין תקנום – אין תשלומין לתפלת מנחה לאחר ששקעה החמה, כדין הקרבן שאם עבר יומו – בטל (עפ"י אור שמח תפלה ג,ט).

ו. נתכוין בתפילה הראשונה לשם תשלומין ובשניה לחובה – לא עלתה לו זו של התשלומין. ויש מפקקים בדבר. על כן טוב יותר שכשחוזר ומתפלל יתנה שאם אינו מחויב להתפלל שנית, הרי זו תפילת נדבה (עפ"י משנ"ב קח סק"ח).

ביטל התפלה במזיד – אין לו תקנה.

אם רצה, רשאי להתפלל לשם תשלומין ואין צריך לחדש בה דבר, אלא ששכר תפלת מצוה אין לו אבל שכר בקשת רחמים של רשות יש לו (עפ"י רב האי גאון ושאר פוסקים).

טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת – מתפלל בליל שבת שתיים של שבת. טעה ולא התפלל מנחה בשבת – מתפלל במוצ"ש שתיים של חול, מבדיל בראשונה ולא בשניה. ואם היפך – שניה עלתה לו לחובתו וראשונה לא עלתה לו כלל (כי תפילת התשלומין לעולם היא באה לאחר החובה, וכאן גילה דעתו שהראשונה לשם תשלומין הלכך לא עלתה לו תפילה. וחוזר ומתפלל תפילת תשלומין. רי"ף וש"פ).

א. הבדיל בשתייהן או שלא הבדיל בשתייהן – שתייהן עלו לו (רי"ף). אבל אם נתכוין בפירוש בראשונה להשלמה – נראה שלא יצא (א"ר, מובא במשנ"ב קח סק"ל. וכ"מ בריטב"א כאן).

ב. התכוין בדעתו שתהא הראשונה לשם חובה והשניה לתשלומין, ומה שהיפך בהבדלה היה בגלל טעות – אין צריך לחזור (כן הכריע המשנ"ב קח סק"ט עפ"י המג"א ועוד, דלא כט"ו וא"ר).

ג. לא התפלל ערבית במוצאי שבת; יש אומרים שלמחרת כשמתפלל שחרית שתיים – מבדיל בתפילה השניה (עפ"י שו"ע הגר"ז ומשנ"ב ובאה"ל רצד – בדעת המג"א), וי"א שמבדיל בראשונה שהיא התפילה הראשונה של חול (עפ"י רעק"א שם). ויש מי שכתב שאינו מבדיל כלל, שלא תקנו תשלומין לדבר שיש לו תקנה, והרי 'אתה חוננתנו' יש לו תקנה בהבדלה על הכוס (עפ"י רדב"ח ח"א שסא. והמשנ"ב שם הכריע שאם הבדיל על הכוס כיון שכבר יצא בעצם מצות הבדלה, לא יבדיל בתפילה כלל, אבל אם לא הבדיל על הכוס, יבדיל בתפילה בשחר).

ד. שכח בתפילת מנחה של ראש חדש לומר 'עלה ויבא'; נחלקו הראשונים אם מתפלל במוצאי ר"ח שתיים (חכמי פרובינצא) אם לאו (ר"י, רשב"א), שהרי אינו מוסיף עתה כלום על מה שהתפלל. והוא הדין למי שהתפלל במנחה של שבת תפילת חול – שאין בהשלמתו במוצאי שבת שום תוספת דברים. ויש שכתבו מפני הספק יתפלל אותה בתורת נדבה (עתר"י ורא"ש). עוד דנו בכיוצא בזה, אודות מי ששכח 'טל ומטר' במנחה של ערב שבת. או שכח 'המלך הקדוש' במנחה של יום כפור. ע' בחודשי הגר"ח על הש"ס; זכרון שמואל כב; ברכת מרדכי ח"ב א, ח.

ב. ר' יוסי בר' חנינא אומר: תפלות – אבות תקנום. וכן שנינו בברייתא: אברהם תקן תפלת שחרית (וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה'). יצחק – תפלת מנחה (ויצא יצחק לשוב בשדה לפנות ערב). יעקב – תפלת ערבית (ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש).
 ורבי יהושע בן לוי אומר: תפלות כנגד תמידים תקנום – תמיד של שחר (שחרית) ושל בין הערבים (מנחה), והקטרת האימורים שלא נתעכלו בערב קרבים והולכים כל הלילה (ערבית). וכן שנינו בברייתא. ואמרו שגם לדעת ר' יוסי ברבי חנינא שהאבות תקנום, חכמים הסמיכום כנגד הקרבנות (לעשותן חובה עלינו. ריטב"א ועוד), הלכך זמנן קבוע כזמן הקרבנות.
 תפלת מוסף – לכל הדעות תקנוה כנגד הקרבנות.

ג. מנחה גדולה – משש שעות ומחצה של היום עד סוף היום (שאו הוא זמן הכשר להקרבת התמיד של בין הערבים). מנחה קטנה – מתשע שעות ומחצה ולמעלה (שבתשע שעות ומחצה קרב התמיד ביום רגיל).

דפים כו – כז

מז. א. מתי זמן תפלת שחרית?

ב. מתי זמן תפלת מנחה?

ג. תפלת הערב – רשות או חובה, ומתי זמנה?

ד. מה דינו של המתפלל תפלת שבת בערב שבת, או של מוצאי שבת בשבת?

א. תפלת שחרית מצותה בהנף החמה (ייראוך עם שמש. ע' לעיל ט: רמב"ם תפלה ג,א) וזמנה עד חצות היום. רבי יהודה אומר: עד ארבע שעות ועד בכלל. (מחלוקתם ב'בוקר' שאמרה תורה בהקרבת התמיד, האם זמנו עד חצות או עד ארבע שעות). אמר רב כהנא: הלכה כרבי יהודה הואיל ותנן בבחירתא (– מסכת עדיות) כמוותו. [והמתפלל אחר ד' שעות לר' יהודה, עליו הכתוב אומר: נוגי ממועד אספתי ממך היו. כלומר, שבר וצער באו על שאחרו מועדי התפלות שבירושלים. להלן כה.].

א. אם לא התפלל עד ארבע שעות – מתפלל עד חצות (ר"ף, רא"ש, תוס' וש"פ). ודעת הרמב"ם (וכ"כ המאירי, ריא"ז, טור) שאפילו בטלה בזמנה ולא התפלל – מתפלל עד חצות. ולדעת גאון אין מתפלל אלא תוך ארבע שעות.

ובשאגת אריה (טו) הסיק להלכה שאם לא התפלל עד ארבע שעות, שוב אין צריך להתפלל שחרית. ובאבי עזרי (קמא, תפלה ג,ז) תמה על כך מדברי הרמב"ם שנראה שחויב תפלה קיים גם לאחר שעבר זמנה, וחייב להתפלל עד חצות.

ב. התפלל בשעת הדחק משעלה עמוד השחר – יצא (פוסקים וע"ע להלן כט בדין המשכים לצאת לדרך). יש מי שכתב שתפילה בצבור קודם הנף החמה עדיפה על תפילה ביחיד לאחר הנף (עפ"י שו"ת פרי יצחק ח"א ב). ויש חולקים (ע' שו"ת אגרות משה או"ח ח"ד ו).

ב. זמן תפלת המנחה משש שעות ומחצה (שאו ניכרת הערבית החמה, ומאז כשר להקריב תמיד של בין הערבים, והיו מקריבים אותו באותה שעה בערב פסח שחל להיות בערב שבת, כדתנן רפ"ה דפסחים) עד הערב (שעד אז התמיד קרב והולך). רבי יהודה אומר: עד פלג המנחה. כלומר במחצית הזמן של 'מנחה קטנה' – אחד עשר שעות של היום חסר רביעי. (לדבריו, קרבן התמיד קרב והולך עד פלג המנחה. ופרשו התוס' שהתמיד היה קרב בתשע ומחצה ואחר כך היתה הקטרת הקטורת ותפילה זו כנגד הקטורת תקנוה).